

УДК 634.51:33

© 2017

Г.М. Сатіна,
кандидат
економічних наук
Інститут
садівництва НААН

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГОРІХОПЛІДНОГО ВИРОБНИЦТВА

Мета. Означити коло проблем і виявити противаги розвитку промислового виробництва горіхів в Україні. **Методи.** Діалектичний, абстрактно-логічний, статистичний, аналізу й синтезу, балансовий. **Результати.** Дослідження засвідчили низку причин та обставин у стримуванні виробництва горіхів. Основними проблемами є невисока культура харчування в країні та відсутність ефективного механізму розвитку галузі. **Висновки.** Споживча цінність горіхів, вагомий зовнішній попит і наявність конкурентних переваг нашої країни спонукає до подолання виявлених противаг та розширення вітчизняного виробництва.

Ключові слова: горіхоплідне виробництво, розвиток, проблеми, чинники стримування.

Популярність горіхів на споживчому ринку зумовлена їх харчовою, лікувальною та господарською цінністю. Зокрема, горіхи грецькі називають «деревом-комбінатом», адже з його різних частин виготовляють борошно, халву, олію, рослинне молоко, консерви, напої, лікарські препарати, корми, мастила, фарби, лаки, декоративні вироби, меблі. Однак найціннішим є вживання плодів, оскільки у їх складі є незамінні амінокислоти та рідкісні сполуки, що підвищують опірність організму до радіаційних забруднень, сприяють виведенню канцерогенних речовин і стримують розвиток ракових пухлин [1]. Вдале поєднання жирів, білків, вуглеводів, мікро- та макроелементів сприяє легкому засвоєнню ядер і лікувальному ефекту у разі серцево-судинних порушень, атеросклерозу, діабету, захворювань печінки, порушень обміну речовин та ін., тому в багатьох країнах широко пропагують вживання горіхів.

Правильне харчування має істотний лікувально-профілактичний ефект, що на рівні організму виявляється через 1–2 роки, а серед популяції (збільшення тривалості життя, зниження смертності) — через 10 років [2]. Саме тому горіхи є обов'язковим складником багатьох дієт. У світі спостерігається поступовий ріст продовольчого використання горіхів: у 2005 р. — 1,7; у 2009 р. — 2,2; у 2013 р. — 2,3 кг плодів на особу в рік [3, 4]. Проте в Україні вживання горіхів не можна визнати задовільним. З одного боку, рекомендовані норми є вищі за фактичні: фізіологічно оптимальна — 3,6 кг плодів на рік, раціональна — 1,5 кг. З другого боку, рівень споживання горіхів у країнах з високою культурою харчування є в рази більшим: у Греції — 10,9 кг, Туреччині — 6,7; Італії — 7,9 і Франції — 4,1 кг.

Зауважимо, що Україна акумулює ряд конкурентних переваг у налагодженні

масштабного виробництва горіхів грецьких і фундука — це сприятливі агрокліматичні зони, якісний генофонд сортів, вдале географічне положення до основних споживачів, наявність земельних і трудових ресурсів, традиційність вирощування [5–7]. Водночас у нашій країні досить повільна динаміка пошквалювання горіхоплідного виробництва, і навіть за наявності вагомого зовнішнього попиту. Це спонукає до виявлення причин та обставин стримування розвитку галузі.

Мета досліджень — чітко окреслити коло проблем розвитку промислового виробництва горіхів в Україні.

Методи досліджень. Діалектичний метод пізнання, аналізу й синтезу, балансовий, системного узагальнення.

Результати досліджень У розвитку споживчого ринку та промислової галузі виявлено низку проблем, основними з яких є такі.

Невисока культура харчування. На фоні високих показників виробництва та експорту горіхів рівень споживання їх в Україні вкрай малий. Найвищий показник зафіксовано у 2005 р. — 1,4 кг на душу населення в рік, а найнижчий у 2010 р. — 0,3 кг. Останніми роками міські мешканці вживали в середньому 1,1 кг, а сільське населення — 0,7 кг. Для порівняння, у 2013 р. (за даними ФАО) у світі однією людиною спожито близько 2,3 кг горіхів, зокрема в країнах ЄС — 4,8 кг, у країнах з низьким рівнем доходів і дефіцитом продовольства — 1,6 кг, у найменш розвинених — 0,8 кг (рис. 1).

Низька платоспроможність. Головною причиною незадовільного рівня споживання горіхів в Україні є низький добробут населення. Це виявляється у схильності

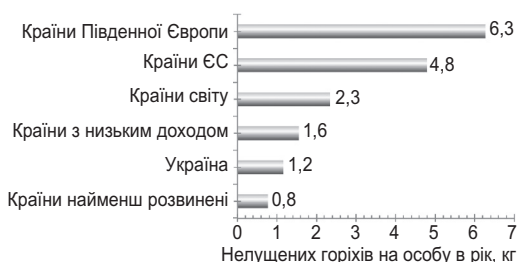

Рис. 1. Рівень споживання горіхів деревовидних порід у 2013 р., кг/особу

сільських домогосподарств до максимальної реалізації зібраного врожаю на користь збільшення доходів (рис. 2). Як наслідок, вживання ними горіхів власного виробництва знижується на 78% (2013–2015 рр.). Водночас міське населення недостатньо платоспроможне для придбання горіхоплідної продукції в належних обсягах: за оцінкою, нестача коштів сягає близько 400 грн на особу в рік.

Диспропорції розподілу продукції. У зв'язку зі значним дефіцитом пропозиції горіхів у світі Україна тяжіє до максимального вилучення цілих плодів та ядер на експорт (55–97% зібраного врожаю). Натомість, чимало горіхів надходить на внутрішній ринок із-за кордону у складі готової продукції, після глибокої переробки і з використанням харчових заміників, концентратів і барвників. Зважаючи на споживчу цінність горіхів і негативні демографічні процеси в країні, доцільно стимулювати перерозподіл виробленої продукції на користь зростання внутрішнього споживання. Таку політику щодо власного споживача практикують у ряді країн, які поряд із розвитком експорту дбають про насичення внутрішнього ринку. Так, в Ірані у 2011 р. зібрано на людину 13 кг горіхів, спожито — 11,2; у Туреччині — відповідно 11,7 та 6,9 кг, у Китаї (23% світових зборів) — 2,6 та 2,5 кг.

Концентрація виробництва в присадибному секторі. Виробництво горіхів у присадибному секторі технологічно просте, не потребує вагомих витрат праці й часу, а через високий попит на плоди — високоприбуткове. Однак з огляду на специфіку діяльності цих господарств, зосередження в них товарних насаджень (95,1% площ) і продовольчих ресурсів (99,8% зборів) є надмірним. На ринок горіхи надходять дрібними партіями, стихійно, що зумовлює складнощі у заготівлі плодів, стримує розвиток глибокої переробки та звужує асортимент кінцевої продукції. Водночас у цьому секторі товарного виробництва є ряд за давних проблем — це гібридне розмаїття дерев і застарілість плодоносних насаджень (91% обстежених рослин віком понад 40 років).

Сировинний характер виробництва. Устрій насаджень у домогосподарствах і способи одержання плодів зумовлюють

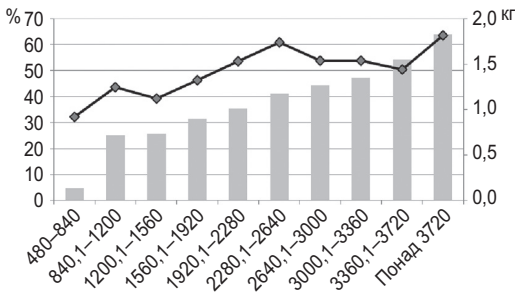

Рис. 2. Споживання горіхів у домогосподарствах України залежно від розміру середньодушових еквівалентних доходів у 2015 р.: ■ — частка спожитих сільськогосподарськими господарствами горіхів власного виробництва, %; — споживання горіхів у міських домогосподарствах, кг/особу

переважно сировинне призначення продукції. Товар формується у вигляді сортосуміші, з недотриманням технологій доведення горіхів до кондиційного стану. Часто цілі плоди й ядра не відповідають стандартам міждержавної (ГОСТ 16830–71, ГОСТ 16831–71, ГОСТ 16832–71, ГОСТ 16833–71, ГОСТ 16834–81, ГОСТ 16835–81) та міжнародної торгівлі (DDP–01, DDP–02, DDP–03, DDP–04, DDP–05, DDP–06, DDP–18, DDP–21). Подолати цю проблему можна поширенням сортових насаджень, розвитком кооперативного руху з товарної доробки плодів та упровадженням державних стандартів якості. Останні мають регламентувати норми, що посилюють контроль за екологічною чистотою кінцевої продукції, виключають та унеможливають використання загрозованих для здоров'я споживачів технологій, окремих їхніх елементів і складників.

Сповільнений розвиток промислової галузі. За останні 10 років в Україні закладено близько 3 тис. га промислових горіхоплідних садів. За повного плодоношення у 15–35 ц/га з них можна очікувати 5–10 тис. т горіхів. Цього явно недостатньо для задоволення споживчого попиту, адже такий урожай може забезпечити лише 2% внутрішніх потреб. Досвід багатьох країн свідчить, що істотно підвищити валові збори та якість продукції можна створенням промислових садів [6, 8, 9]. Так, у сусідній Молдові з 2005 р. вдалося розширити промислові площі горіха

грецького до 14 тис. га й підвищити урожай до 14 тис. т плодів. У США, де немає природних насаджень цієї культури, протягом ХХ ст. зуміли створити цілу галузь. У 2013 р. досягнуто показників: площі інтенсивних садів — 113,1 тис. га, валові збори — 420 тис. т, 1/2 світового експорту цілих плодів і понад 1/3 — вилущених ядер. Однак абсолютним лідером є Китай: за 5 років площі плодоносних насаджень горіхоплідних (*treenuts*) там зросли на 165 тис. га, а валові збори — з 2,7 до 3,6 млн т плодів. В Україні ж промислова культура залишається все ще малорозвинутою.

Несталий розвиток розсадництва. В Україні з 2006 по 2015 р. вирощено 519,4 тис. шт. садивного матеріалу горіхоплідних, з них горіха грецького — 457,6, мигдалю — 61,8 тис. шт. Спершу господарства надавали перевагу насінневому розмноженню, і частка саджанців, одержаних у такий спосіб, становила понад 80%. Проте з 2008 р. розпочалося активне вегетативне розмноження сортів. І за кілька років кількість вирощених сортових саджанців зросла у 6,2 раза й становила: горіх грецький — 85,8, мигдаль — 16,1 тис. шт. Проте стабільності в розсадництві горіхоплідних досягти не вдалося. Обсяги виробництва поступово згорнулися до 20,7 тис. рослин і лише у 2015 р. знову зросли у 6 разів — до 124,6 тис. шт. Зауважимо, що постійно розсадництвом горіха грецького в Україні займається лише 3 господарства, і жодне не організувало промислове розмноження фундука.

Зональне розпорощення промислових садів. За сукупністю агрокліматичних умов найкращими регіонами розміщення промислових садів горіха грецького є Придністров'я, Прикарпаття та Закарпаття, які формують зону високоефективного виробництва [1, 10]. Однак нові насадження часто закладають без врахування придатності ґрунтово-кліматичних характеристик місцевості. Про це свідчить розкиданість садів промислового значення по зонах та областях (рис. 3). Упродовж 2011–2015 рр. найбільшу частку садів закладено на півдні країни (31%) та в Центральному й Східному Лісостепу (36%). Серед областей перші позиції займають Дніпропетровська (616 га),

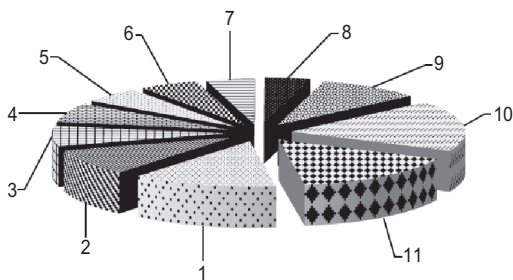

Рис. 3. Зональний розподіл площ закладання горіхоплідних насаджень у сільськогосподарських підприємствах України за областями (2012–2015 рр.), га: 1 – Миколаївська, 168,7; 2 – Кіровоградська, 117; 3 – Вінницька, 90; 4 – Закарпатська, 86,8; 5 – Київська, 68,6; 6 – Полтавська, 68,5; 7 – Хмельницька, 56,4; 8 – Донецька, 53,2; 9 – інші, 119,9; 10 – Одеська, 225,2; 11 – Черкаська, 196,6

Миколаївська (414 га) та Черкаська (310 га), а це зони помірної ефективності у промисловому вирощуванні горіхів грецьких.

Високий інвестиційний поріг. Розрахунки свідчать про високу капіталомісткість створення горіхоплідних насаджень. Станом на 01.01.2017 р. балансова вартість 1 га промислового саду горіха грецького за типовою технологією (схема 10×8, без зрошення) сягає 346,3 тис. грн, а фундука (схема 6×4, зрошення) — 337,2 тис. грн. Значну частку витрат формують: вартість добрив та отрутохімікатів (37,4 та 31,1% відповідно), відновлення основних засобів (21,8 і 22,1%) та пального (14,8 і 15,5%). Для середніх і дрібних товаровиробників вагомим інвестиційним бар'єром є висока капіталомісткість засобів механізації інтенсивних технологій та автоматизованих ліній товарної доробки плодів.

Відсутність галузевого фонду для інвестування розвитку розсадництва, створення промислових садів і вирощування горіхів, організації глибокої переробки плодів, налагодження каналів збуту. Наразі в Україні є лише безвідсоткове кредитування за рахунок державного фонду підтримки фермерських господарств. У 2016 р. будь-яке господарство могло отримати кредит на суму 250 тис. грн строком на 5 років. Загалом для горіхівництва виділено 15 млн грн, що може забезпечити коштами лише 60 господарств.

Натомість у багатьох країнах галузь підтримується різними механізмами — це бюджетні асигнування (Китай, Грузія, Болгарія, Туреччина), внутрішньогалузеві інвестиційні фонди (кооперативи Франції), пільгове кредитування виробників (країни ЄС), залучення коштів через оподаткування торгівлі (Молдова).

Млявий розвиток страхування на випадок пошкодження чи загибелі врожаю (насаджень) зумовлений низкою чинників, основними серед яких є необізнаність і недовіра до сфери страхування, погане розуміння механізмів управління ризиками, висока вартість страхових послуг, часте недотримання агротехнічних вимог виробництва, складність оцінки завданих збитків, несвочасна та неповна сплата компенсацій. Це спонукає до активізації державної підтримки у сфері агрострахування, зокрема завдяки компенсації частини вартості полісів, а також удосконалення страхових механізмів й поширення серед аграріїв розуміння ефективності диверсифікації ризиків.

Недостатній рівень наукового забезпечення товарного вирощування горіхоплідних культур в Україні. Насамперед, це стосується удосконалення технологій вегетативного розмноження вітчизняних сортів, обґрунтування ефективних типів садів, технологій їх створення та утримання, забезпечення високої продуктивності, а також післязбиральної обробки горіхів. Наукового забезпечення потребує й вирощування малопоширених, однак перспективних культур (каштана, фісташки, пекана) з питань сортименту, розмноження, створення й використання насаджень, зберігання і переробки плодів.

Обмеженість державної підтримки. У багатьох країнах з придатним кліматом для вирощування горіхів, які вирізняються високим споживчим попитом, застосовують державні важелі стимулювання розвитку галузі. Це виявляється у створенні максимально сприятливої нормативно-правової бази (Туреччина, Молдова), затвердженні державних програм (Киргизія, Казахстан, Болгарія, Китай), упровадженні ефективних механізмів залучення коштів та інвестування їх у виробництво (Молдова, країни ЄС), забезпеченні

прозорого митного трансферу (Туреччина, ЄС), пропагуванні здорового харчування (Японія, Західна Європа, США). В Україні

державна підтримка галузі є незначною і обмежується наданням безвідсоткових кредитів на загальну площу 50 га (у 2016 р.).

Висновки

Вирощування горіхів в Україні є перспективною справою не лише для внутрішнього ринку, а й у світовому масштабі. Наша країна зосереджує сприятливі для товарного виробництва агрокліматичні зони, цінний генофонд сортів, значну кількість трудових і земельних ресурсів, що дає змогу зайняти високодохідну нішу на світовому ринку праці. Водночас промислова галузь лише

відновлюється і споживчий ринок розвивається сповільнено. Дослідження виявили ряд характерних ознак й проблем поступу горіхоплідного виробництва. Основними з них є невисока культура харчування населення та відсутність ефективного механізму розвитку галузі. Це спонукає до окреслення перспектив, напрямів і заходів із розширення виробництва.

Бібліографія

1. *Промышленная культура грецкого ореха/* Ф.Т. Затоковой, Л.Ф. Сатина, В.И. Сайко, М.К. Йолтуховский. — К.: Урожай, 1986. — 96 с.
2. *Єгоров Б.* Стан харчування населення України// Товари і ринки. — 2011. — № 1. — С. 140–147.
3. *Сало І.А.* Основні тенденції розвитку ринку горіхоплідних в Україні та світі//І.А. Сало// Проблеми економіки. — 2012. — № 4. — С. 9–12.
4. *Global Statistical. Review 2014–2015: Nut and Dried Frut — Spain: INC, 2016. — 76 p.*
5. *Затоковий Ф.Т.* Нові буковинські сорти і форми горіха грецького/Ф.Т. Затоковий, Л.Ф. Сатина// Садівництво: міжв. наук. тем. зб./Ін-т сад-ва УААН. — К.: СГД «Жителів С.І.», 2009. — Вип. 61. — С. 116–121.
6. *Наукові основи та складові галузевої програми*

- розвитку горіхівництва в Україні/Г.М. Сатіна, Ф.Г. Олещенко, Н.М. Кошлакова та ін. — К.: Логос, 2011. — 100 с.
7. *Сортимент горіхоплідних культур України/* Г.М. Сатіна, І.С. Косенко, І.Г. Чернобай, Л.Ф. Сатіна// Сад, виноград і вино України. — 2014. — № 10. — С. 8–9.
 8. *Brozik S. Mandula/S. Brozik, T. Kallay, J. Apostol.* — Budapest: Mezo gazda, 2003. — 140 p.
 9. *Szentivanyi P. Dio/P. Szentivanyi, T. Kallay.* — Budapest: Mezo gazda, 2006. — 204 p.
 10. *Сатіна Г.М.* Де ліпше садити горіхові сади? Зональне розміщення горіхоплідних насаджень/Г.М. Сатіна, І.С. Косенко, М.Є. Опанасенко// Сад, виноград і вино України. — 2014. — № 4–6. — С. 4–6.

Надійшла 28.04.2017.